

Het belang van geschiedschrijving over de Nedersaksische literatuur:

het geval van de Drentse schrijver Jan Zantinge

Lezing door Dr. Henk Nijkeuter op 4 juli te Oldeberkoop

Inleiding

Dames en heren, welkom.

Vandaag wil ik met u stilstaan bij een vraag die misschien eenvoudig klinkt, maar bij nader inzien allesbehalve eenvoudig is: waarom is het belangrijk dat we de geschiedenis van de Nedersaksische literatuur opschrijven? En waarom is de Drentse schrijver Jan Zantinge daarvoor zo'n bijzonder voorbeeld?

Literatuurgeschiedschrijving lijkt soms een academische bezigheid — iets voor archieven en universiteiten. Maar ze is veel meer dan dat. Ze bepaalt wie we onthouden en wie we vergeten. Ze bepaalt welke stemmen worden gehoord en welke in stilte verdwijnen. En juist voor minderheidstalen als het Nedersaksisch — een taal die in Drenthe, Groningen, Overijssel, de Achterhoek en delen van Duitsland wordt gesproken — is die keuze van levensbelang.

Wat is de Nedersaksische literatuur?

Het Nedersaksisch is een groep nauw verwante dialecten en streektaalen die worden gesproken in een groot aaneengesloten gebied dat zich uitstrekt van het noorden en oosten van Nederland tot diep in Duitsland. In Nederland omvat het onder andere het Gronings, het Drents, het Twents, het Achterhoekse, het Stellingwerfs en het Veluws. Het Nedersaksisch is — naast het Fries en het Limburgs — erkend als regiotaal van Nederland, al kampt het nog altijd met een zwakkere beschermingsstatus dan het Fries.

De literatuur in het Nedersaksisch heeft een rijke, maar weinig bekende geschiedenis. Van volksverhalen en mondelinge overlevering tot modern proza en poëzie — er is veel geschreven, maar ook veel verloren gegaan of nooit goed gedocumenteerd. Precies daar ligt de taak van de literatuurgeschiedschrijver.

Waarom is geschiedschrijving zo belangrijk?

Voor een taal als het Nedersaksisch geldt in bijzondere mate: wat niet wordt beschreven, bestaat voor de buitenwereld niet. Schrijvers die publiceren in kleine dialecttijdschriften — zoals het Drentse tijdschrift *Roet* — bereiken slechts een beperkt publiek. Hun werk dreigt te verdwijnen zodra de tijdschriften niet meer beschikbaar zijn, of zodra de mensen die hen hebben gelezen, er niet meer zijn.

Literatuurgeschiedschrijving vervult daarin drie essentiële functies:

1. **Bewaren:** teksten en schrijvers worden vastgelegd voordat ze vergeten raken.
2. **Duiden:** werk wordt in zijn historische en culturele context geplaatst, zodat de betekenis ervan zichtbaar wordt.
3. **Erkennen:** schrijvers die aan de rand van de literaire canon opereerden, krijgen de plek die ze verdienen.

Jan Zantinge: een onbekende stem

Jan Zantinge werd op 23 april 1927 geboren op het Westeinde bij Dwingelo, in het hart van Drenthe. Zijn jeugd stond in het teken van de crisisjaren dertig — een periode van armoede en soberheid die een onuitwisbaar stempel drukte op zijn schrijverschap.

Van 1947 tot 1950 diende hij als dienstplichtig militair in het toenmalige Nederlands-Indië. Hij maakte de politionele acties mee van dichtbij — de gevechten, de kameraadschappen, het verlies van vrienden. Dit waren ervaringen die hem zijn leven lang zouden bijblijven, en die de kern vormen van zijn latere schrijverschap.

Terug in Nederland behaalde hij zijn onderwijzersakte en werkte hij vanaf 1954 in Nieuwleusen, Overijssel, als (hoofd)onderwijzer aan de Koningin Julianaschool. Pas na zijn vervroegde pensionering in 1983 begon hij serieus te schrijven — eerst voor het Drentse tijdschrift *Oeze Volk* (vanaf 1986) en daarna voor *Roet* (vanaf 1987). Hij overleed op 28 mei 1996 in Nieuwleusen.

De thema's in Zantinges werk

Wat maakt Jan Zantinge bijzonder binnen de Drentse en Nedersaksische literatuur? In de eerste plaats zijn thema's. Waar andere schrijvers in het Drents zich concentreerden op het dorp, de natuur, de volkscultuur en het verleden van de streek, brak Zantinge uit dat patroon. Hij schreef over de politionele acties in Nederlands-Indië — als een van de weinigen in de Drentstalige literatuur.

Zijn verhalen zijn geen heldendichten. Ze zijn persoonlijk, soms pijnlijk eerlijk, vol van de hechte kameraadschappen en het verlies dat oorlog met zich meebrengt. Hij schreef vanuit de beleving van de gewone soldaat — de man die niet in de geschiedenisboeken terechtkomt, maar die de oorlog in zijn lijf en ziel meedraagt.

Opmerkelijk is ook zijn gedicht 'Asielzeuker', gepubliceerd in het maandblad *Drenthe* in 1992. Daarin richtte hij zijn blik op een actueel maatschappelijk vraagstuk — vluchtelingen en asielzoekers — iets wat de Drentstalige literatuur tot dan toe nauwelijks had aangeraakt. Zantinge liet zien dat het Drents niet uitsluitend een taal van nostalgie en folklore is, maar ook een taal van maatschappelijke betrokkenheid.

Ik zal in een fragment uit het verhaal *I love you* laten horen hoe hij over de politionele acties schreef:

*In de naomiddag kwamen de militairen mit de greune baretten uut Bandoeng.
Een olde man uut Tandjir had de twee lieken evunden. De commando's*

deurzöchten de kampong en dreven alle mannen en grote jongens bij mekaar op een voetbalveldtie.

Allemaol mussen ze langs die lieken van Sirih en Henkie lopen. Daornao vreug een officier wie kun vertellen wat er was gebeurd. Achmed stapte naor veuren. Kort wordde hij verheurd en hij vertelde alles. Op de vraoge van de officier of hij allent was toen hij Henkie vermoordde, antwoordde Achmed: 'Ja.' Hij verreud zien kameraoden, die heur in de bargaen hadden verscheulen, niet.

Net toen de zonne achter de bargtoppen verdween, brachten ze Achmed naor de raand van het ravijn en ze scheuten hum dood. Twee soldaoten hadden alle krachten neudig um een vrouw vaste te holden die naor 't ravijn wol en die almar reup dat ze bij heur kiender bleven wol.

Een Javaanse man gunk veur heur staon en keek heur mit een verdrietige en smekende blik in zien ogen an. De vrouw kalmeerde en zachies rèrend leup ze mit heur man mit. Nooit leefde ze weer in de warkelijkheid, die wij normaol neumt.

'Zo mut het gebeurd wezen', zeg de Indonesische kapitein daor op de veurgalerije van zien woning in Tandjir.

Ik nikke, kiek hum zwiegend an.

Dan steet de officier op en löp het huus in. Even later komp hij weer mit twee verbleekte, greune petties in zien haanden. Eén veur éne leg hij de petties op het taofeltien tussen oons. 'Dit is het pettien van Henkie, en dizze is van mien neefien Soerjit', zeg hij.

De nog goed zichtbare woorden op de kleppen vormt het zinnegien: 'I love you... Sirih.' Mit traonen in mien ogen kiek ik hum an.

Heufdschuddend en mit een verdrietige klaank in zien stemme zeg hij: 'Triest, heel triest dat het zo mus goan en het was.... de hele oorlog was niet neudig ewest.'

In de diepte van het ravijn heur ik het geluud van de bargrivier.

'Dizze oorlog was volstrekt zinloos', zeg ik zachte, mar beslist.

Mit een vermeuid gebaar böd hij mij een sigarette an.

Bloodrood zakt de zonne achter de blauwachtig greune bargaen.

De rol van het archief: 'Flustern zunder zwiegen'

Na Zantinges dood in 1996 dreigde zijn werk te verdwijnen in de archieven van kleine tijdschriften. Zijn verhalen en gedichten stonden verspreid over jaargangen van *Roet* en *Oeze Volk* — niet gebundeld, niet ontsloten voor een breder publiek.

In 2007 heb ik zijn werk bijeen gebracht en gepubliceerd in de bundel *Flustern zunder zwiegen*, uitgegeven door Het Drentse Boek. De titel vat Zantinges stijl treffend samen: de gedempte toon van een man die zijn verhaal moet vertellen, maar die daarbij niet schreeuwt.

Deze bundel bevat naast eerder gepubliceerde verhalen ook ongepubliceerd werk. Zonder deze verzameling zou een groot deel van Zantinges literaire nalatenschap verloren zijn gegaan. Het is een concreet voorbeeld van hoe archivering en literatuurgeschiedschrijving samenwerken om een stem levend te houden.

De bredere betekenis: wie schrijft de canon?

Het geval van Jan Zantinge illustreert een bredere kwestie. De Nederlandstalige literaire canon — de lijst van auteurs die in schoolboeken en universitaire curricula verschijnen — wordt gedomineerd door schrijvers uit de Randstad, schrijvers in het standaard-Nederlands. Schrijvers in minderheidstalen of regiotalen verschijnen zelden of nooit in dit beeld.

Dat is niet neutraal. Het is een keuze — bewust of onbewust — die bepaalt welke verhalen de moeite waard zijn om te onthouden, en welke niet. De Nedersaksische literatuurgeschiedschrijving is een tegenwicht voor die tendens. Ze zegt: ook hier is literatuur. Ook hier zijn stemmen die tellen.

Vanuit die overtuiging heb ik gewerkt aan de Drentse literatuurgeschiedschrijving. Schrijvers als Jan Naarding, Hans Heyting, Bart Veenstra — en Jan Zantinge — verdienen een plek in het geheugen van de Nederlandse literatuur. Niet als curiositeit of folkloristisch bijproduct, maar als volwaardige literatuur.

De twee handboeken als fundament

Het werk aan de Nedersaksische literatuurgeschiedschrijving heeft voor mij zijn neerslag gevonden in twee omvangrijke handboeken, die samen de gehele moderne Drentse literatuurgeschiedenis in kaart brengen.

Geschiedenis van de Drentse literatuur 1816–1956 (2003)

Het eerste handboek verscheen in 2003 en was gebaseerd op mijn proefschrift *De pen gewijd aan Drenthe's dierbren grond*. In ruim achthonderd bladzijden beschrijft het naslagwerk tientallen Drentse schrijvers, hun werken en hun plaats in de samenleving, over een periode van honderdveertig jaar. Daarbij bleef de aandacht niet beperkt tot de schrijvers zelf: ook kranten en tijdschriften, uitgevers, toneelgezelschappen, bibliotheken en leesgezelschappen kwamen uitgebreid aan bod. En ook de ontwikkeling van de streektaal tot een volwaardige drager van literaire teksten — een thema dat direct raakt aan het werk van schrijvers als Jan Zantinge — werd voor het eerst systematisch beschreven. Dit boek

vertegenwoordigde wat de Drentse literatuur tot dan toe had ontbroken: een gedetailleerd, wetenschappelijk verantwoord overzicht. Het werk werd bekroond met de Culturele Prijs van Drenthe in 2004.

Waar roet en bloemen wortel schiet in 't veld (2016)

Ruim twaalf jaar later, in 2016, verscheen het vervolg: *Waar roet en bloemen wortel schiet in 't veld. Geschiedenis van de Drentse literatuur 1945–2015*. Dit tweede handboek, 512 bladzijden, en uitgegeven door Koninklijke Van Gorcum, legt de naoorlogse geschiedenis van de Drentse letterkunde vast. Het beschrijft hoe de Drentse literatuur na 1945 volwassen werd: hoe het Drents Genootschap en tijdschriften als *Oeze Volk* en *Roet* een emancipatiebeweging op gang brachten, hoe uitgevers als Het Drentse Boek ruimte schiepen voor Drentstalige romans, kinderboeken en poëzie, en hoe ook radio en andere media een rol speelden in het literaire leven van Drenthe. De titel is ontleend aan een zin uit het gedicht ‘Tussen Goes en Grunning’ van Suze Sanders — een bewuste keuze, want het beeld van roet en bloemen die wortel schieten in het veld is precies wat de Drentse literatuur heeft gedaan: groeien in onvruchtbaar lijkende grond.

Samen bestrijken deze twee handboeken twee eeuwen Drentse literatuurgeschiedenis. Ze zijn bedoeld als naslagwerken — niet als leesboeken, maar als instrumenten voor onderzoek, studie en documentatie. Ze vormen het fundament waarop toekomstig onderzoek naar schrijvers als Jan Zantinge kan worden gebouwd. Want alleen als het grotere geheel in kaart is gebracht, wordt zichtbaar welke individuele stem — zoals die van Zantinge — daarin een bijzondere en onvervangbare plek inneemt.

Dit is precies de wisselwerking die ik wil benadrukken: de handboeken geven het kader, en de individuele schrijversportretten — zoals de bundel *Flustern zunder zwiegen* over Zantinge — vullen dat kader in met levende stem en concreet verhaal. Literatuurgeschiedschrijving en tekstbewaring versterken elkaar. Zonder het ene is het andere onvolledig.

Besluit

Jan Zantinge fluisterde zijn verhalen op papier — in het Drents, in de marge van de grote literatuur, in tijdschriften met beperkte oplages. Maar hij zweeg niet. Hij schreef over wat hij had meegemaakt, over de soldaten die vergeten dreigden te worden, over de wereld zoals hij die zag.

De taak van de literatuurgeschiedschrijver is ervoor te zorgen dat dat gefluister niet verloren gaat. Dat de stemmen uit de marge worden gehoord. Dat de Nedersaksische literatuur — met al haar diversiteit aan talen, accenten en verhalen — haar rechtmatige plek krijgt in het culturele geheugen van onze regio en ons land.

Dat is het belang van geschiedschrijving. En dat is waarom Jan Zantinge er toe doet.

— Dank voor uw aandacht —